

Для німецького філософа Іммануїла Кант було очевидним, що ми повинні діяти так, щоб наші дії можна було б узагальнити на всіх людей, якби ми хотіли жити в справедливому та моральному світі. Ми не повинні використовувати інших людей для досягнення своїх цілей, а ставитися до них з повагою та гідністю [3].

Підсумовуючи, можна зазначити, що цінності – це основа духовного світу людини. Вони роблять наше життя змістовним, дають нам можливість підніматися над повсякденністю, прагнути до кращого. Розвиток духовних цінностей – це постійний процес, який потребує від людини зусиль, самовдосконалення, роботи над собою. Але це того варте, адже саме цінності дають нам внутрішню силу та стійкість й роблять наше життя духовно значимим.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аболіна Т. Цінності моральні. *Філософський енциклопедичний словник*; за ред. В. І. Шинкарука. Київ: Абрис, 2002. С. 708–709.
2. Лісовий В. Цінності. *Філософський енциклопедичний словник*; за ред. В. І. Шинкарука. Київ: Абрис, 2002. С. 707–708.
3. Kant's Moral Philosophy. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. *First published Mon Feb 23, 2004; substantive revision Fri Jan 21, 2022*. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/kant-moral>.

Любов КОНДРАТЮК

*Кандидат філософських наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
kondrliuba@ukr.net*

Світлана ШЕВЧУК

*Кандидат філософських наук, доцент,
Поліський національний університет,
Житомир, Україна
sveta_schtvchuk@ukr.net*

I. КАНТ ПРО ФОРМУ ДОБРА І ЗЛА ТА ДОБРУ ВОЛЮ

22 квітня цього року інтелектуальна спільнота людства відзначила трьохсотріччя від дня народження Імануеля Канта. Творча спадщина цього видатного німця по праву належить усьому людству. Його вважають одним із засновників гуманістичної етики. З огляду на внесок у спеціальне дослідження моралі І. Канта можна поставити поряд з Аристотелем.

Складне сплетіння понять часто приховує від пересічного погляду турботу і тривогу філософа про долю людини. Однак, основні морально-етичні ідеї філософа не тільки не застаріли, а й набули сьогодні нового, більш глибокого та доленосного звучання. Останні події в світі засвідчують непевні перспективи людства на майбутнє. На тлі російсько-української війни, що продемонструвала факт зіткнення цивілізацій та їх цінностей, стало очевидним, що подальший розвиток людства, якщо продовжуватиме бути неконтрольованим, неминуче призведе до загибелі і його самого, і світу природи. Це повертає нас до проблеми вибору провідних цінностей, зокрема цінностей моральних, які стають сьогодні імперативами виживання. Тому вічне і основне питання етики – про добро і зло в світі і в людині – актуальне, як ніколи.

Своєрідність етики І. Канта полягає в тому, що він відмовився бачити в природі підвалини добра. І. Кант розробив теорію моральності, котра виходить з припущення про позаемпіричну, надчуттєву природу вищих моральних цінностей. Добро він вважає атрибутом автономної моральної волі; добрим, на його думку, є вчинок, що відповідає моральному закону. Йдеться про те, що добро є провідною ідеєю моральної свідомості. Ідея ж, як визначав її І. Кант, це таке поняття розуму, зміст якого не може бути вичерпаний жодним конкретним емпіричним спогляданням, ідея завжди більша, ніж будь-яке конкретне визначення, конкретний образ; вона завжди виходить за їхні межі. Тому вона і примушує, як говорив І. Кант, «мислити більше» [2, с. 210].

У вступі до «Основоположень метафізики моральності» І. Кант формулює вихідну аксіому своєї теорії етики, стверджуючи, що закон, якщо він має силу морального закону, тобто є основою зв'язку, обов'язково містить в собі абсолютну необхідність [3, с. 4]. Отже, не може бути схильності до добра, яке нібито в нас вже є і самостійно діє, а ми вже можемо спеціально про нього не пам'ятати. Бо добро, за Кантом, мусить свідомо здійснюватися з наявності сили на його реалізацію або за внутрішнім станом. А внутрішній стан пов'язаний з формою. Форма – це те, що утримує, а добро – це така сутність, яку потрібно постійно утримувати. Тільки тоді можна зрозуміти, що таке зло в метафізичному, філософському значенні. Зло – це віддавати себе стихійному. Це розпущеність. За І. Кантом, віддання себе стихійному плину є схильністю, або визначально злим, притаманним людській природі.

Визначаючи наявність у свідомості кожної людини морального закону, І. Кант вбачає джерело зла в нейтралізації цього закону хибними мудруваннями і постійними поступками себелюбству. Злою людина буває

не тому, що їй притаманна чуттєвість (це розповсюджена помилкова інтерпретація І. Канта), а тому, що вона, будучи здатною керувати своїми спонуками, робить щось всупереч моралі. Він зазначав, що будь-яка схильність буває або фізичною або моральною, тобто стосується сваволі людини як істоти природної або ж її сваволі як істоти моральної. В першому випадку немає жодної схильності до морального зла, адже моральне зло повинно виникати зі свободи, а фізична схильність, що ґрунтується на чуттєвих спонуках, до будь-якого застосування свободи, чи буде воно спрямоване на добро, чи на зло, може вкорінюватися тільки в моральній здатності сваволі. Аморальність виникає не в чуттєвих потягах і не в розумі, а в тій точці, де ці здатності поєднуються.

Для подолання схильності до зла недостатньо ні власних зусиль людини як природної істоти в значенні психологічних спонук, поривань, намірів, ні вдосконалення соціального устрою. Все це марно, якщо немає відповідної форми. Тільки на формі, вважає І. Кант, все тримається, а не на наших намірах, намірах в значенні бути хоробрим, бути добрим, тобто деякі потуги, усвідомлені як «добро», тощо. Цього недостатньо. Є ще й об'єктивні, зовнішні опори, на які людина хоче опертися. Це, наприклад, улаштування суспільного і соціального життя. Тобто, проблема не в тому, щоб добре улаштувати життя, а щоб була форма, та щоб вона не містила в собі основи для зла, потворності і виродливості. І все це не ми самі і не в нас, як випадкових, емпіричних індивідах, а в формі. Отже, добро є добро, навіть якщо ніхто не добрий. Критерії тут абсолютні і очевидні, як відмінність між правою і лівою рукою.

Моральні закони – це абсолютна межа людини, та остання риска, через котру не можна переступити, не втративши людського. Що ж може виступити в якості абсолютного начала? Відповідь Канта – добра воля. Все інше, крім доброї волі (матеріальні цінності, особисті чесноти), може перетворитися на зло, а тому не може бути безумовною цінністю, яку беззастережно диктує розум. «Годі й казати, – твердо заявляє Кант, – що розумному беззастережному спостерігачеві в жодному разі не принесе задоволення навіть вираз постійної успішності людини, якщо він не прикрашений жодною рисою чистої і доброї волі; отже, добра воля є, напевне, необхідною умовою навіть гідності бути щасливим» [3, с. 2].

Кант недовіжливо відноситься до щастя. На його думку, людина не може не прагнути щастя, бо не може не йти за законами життя. Тому на стороні гедоністичної етики сильні аргументи. Але чи можна на задоволенні, навіть витонченому, обґрунтувати моральні закони? Ні, каже Кант, бо людина, здійснюючи щось моральне тільки зі схильності, може

зрадити цій схильності завтра, коли на іншу шальку терезів буде покладено сильнішу спокусу, або небезпеку. Тому моральна схильність існувати може, але це дуже крихка річ: її важко зберегти і легко втратити. Канта не цікавлять випадки, коли люди зберігають моральність тільки тому, що ніхто і ніщо їх невинність не спокушає. Наприклад, не крадуть, але не тому, що це відповідає їх уявленню про обов'язок, а тому, що не випадає нагода; трапляється, що коли ситуація змінюється, ті ж люди – крадуть. Отже, у Канта чиста моральна форма витісняє етику здатності бажання.

Ніщо з властивостей людського духу, якостей людської душі, зовнішніх благ, чи то дотепність, мужність, здоров'я тощо, немає безумовної цінності, якщо за ними не стоїть добра воля. Добра воля і є чиста (безумовна) воля, тобто воля, на яку не здійснюють жодного впливу зовнішні мотиви. Воля притаманна тільки розумній істоті. Розум потрібен для того, щоб породити не волю як засіб для будь-якої іншої мети, а добру волю саму по собі, все інше могло б існувати і без розуму. Чиста добра воля не існує поза розумом саме тому, що вона чиста, не утримує в собі нічого емпіричного. Це ототожнення розуму і доброї волі складає вищу точку, саме серце кантівської філософії.

Ототожнення доброї волі і розуму свідчить, що об'єктивно вона визначається безумовним законом, а суб'єктивно – уявленням про закон як такий. Кант пов'язує його з поняттям поваги. Необхідність дії з поваги до закону є обов'язок. Коли ж воля є доброю? Тоді, коли вона намагається виконати обов'язок. Там, де до добра веде схильність, доброї волі немає; тому для Канта вчинки, здійсненні під впливом схильності, не були «моральними»; ними були лише вчинки, здійсненні з обов'язку. У вчинку з почуття обов'язку, – зазначає І.Кант у «Критиці практичного розуму», – на людину «не впливають жодні спонуки схильностей як визначальні підстави» [1, с. 175]. Це протиставлення схильності і обов'язку і визначило ригористичний характер етики Канта. Мати добру волю означає мати такі суб'єктивні принципи воління (максими), котрі включають в себе бажання бути зведеними до всезагального закону.

Однак одна справа – воля і розум як такі, а інша – людські воля і розум. Людська воля керується не тільки розумом. Тому моральний закон у випадку людської волі виступає як примус, як необхідність діяти наперекір тим багатоманітним суб'єктивним емпіричним впливам, котрі цю волю випробовують. Тому моральний закон набуває форми примусового воління – імперативу. Знаменитий категоричний імператив Канта є тим загальним моральним законом, що дає змогу людині розв'язати суперечності свободи і необхідності. Але це досить своєрідний

закон. Він стосується не змісту вчинку і не того, що з нього випливає». Отже, його імператив є чисто формальним, а тому вся етика може бути лише формальною. На перший погляд, це звучить парадоксально, незвично, але тут криється серцевина кантівського підходу: яскравим проявом і доказом свободи він вважає здатність людини добровільно, усвідомлено, розумно підпадати під примус морального закону, а значить – самостійно чинити згідно обов'язку. Цей закон не вказує людині на конкретні обов'язки і нічого не забороняє. Він вимагає одного: в усіх своїх вчинках людина повинна приймати рішення самостійно. Принцип самостійності, автономії волі, за І. Кантом, є єдиним принципом моралі. Людина повинна брати на себе ризик самостійного вибору і відповідальності за наслідки свого вчинку, тобто чинити так, ніби від її дій залежить доля всієї світобудови. Єдиний безумовний імператив звучить так: «Чини так, щоб максима твоєї волі завжди могла мати також і силу принципу всезагального законодавства». «Der categorische Imperativ ist also nur ein einziger, und zwar dieser: handle nur nach derjenigen Maxime, durch die du zugleich wollen kannst, daß sie ein allgemeines Gesetz werde» [3, с. 52].

Вся людська моральність виводиться з цього принципу. Кант вважає, що в своїх конкретних моральних справах людина повинна піднятися на найбільшу вершину, розуміти, що кожен вчинок, в який залучені певні люди, речі, обставини, так чи інакше позначиться на всьому людстві. Таким чином, потрібно «вибирати» в кожному конкретному вчинку долю, гідність людяності. Йдеться, звичайно, про моральний ідеал. В реальній практиці навряд чи можна знайти таких людей, котрі в своїх вчинках керувалися б кантівськими рекомендаціями. Але Кант і не вимагає цього. Але стверджує, що ніщо інше не може бути назване моральним у вищому значенні цього слова. І коли відбувається якась дія на арені дуже складних суперечностей сучасного світу, то відразу належить з'ясувати, чи йдеться про інтереси приватні: інтереси окремих людей, будь-яких груп чи навіть країн, чи про загальнолюдські інтереси. Будь-які дії, які використовують людей як засіб – аморальні.

Проте, як бути, якщо людина не хоче ризикувати там, де йдеться про добро і зло, адже вона – не Бог і в неї є побоювання, що своїм втручанням вона може наробити багато лиха? Відповідь одна: людина не може не ризикувати. Кожна мить її життя – мить вибору між добром і злом. Якими б обставинами, що призводять до того чи іншого вчинку, людина себе не виправдовувала – вона вільна в своєму виборі. Нам нізвідки отримати свободу, якщо ми не наважимося бути вільними. Без вільних моральних

вчинків, наших власних та інших людей, у світі не запанують свобода і добро.

Заслуга Канта в тому, що своєю етикою він розвинув глибинний пласт євангельської моралі – моралі вільного вибору. Адже всі заповіді Христа зводяться до того, що людина наділена частинкою божественної сутності – творчістю, що вона повинна діяти, виходячи із своєї свободи волі, і брати на себе всю відповідальність за наслідки своїх учинків. Добро, що йде від Бога, знаходиться всередині людини. Реалізація його є подвигом особистості. Парадоксальність кантівської етики полягає в тому, що вона категорично вимагає від нас усі сили свої покласти на боротьбу за добро і, водночас, запроваджує найсуворішу заборону на загальне визначення добра, відкидає всі змістовні «правила» добра, що нав'язуються людині ззовні. Отже, вміння робити добро, за Кантом, – це найвищий творчий акт, а творчість – ризик, і саме готовність до ризику є міра творчого таланту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кант І. Критика практичного розуму. Пер з нім. І. Бурковський; наук. ред. А.Єрмоленко. Київ: Юніверс. 2004. 240 с.
2. Кант І. Критика сили судження. Пер з нім В. Терлецький. Київ: Темпера, 2022. 904 с.
3. Kant I. Grundlegung zur Metaphysik der Sitten. URL: https://groundlaying.appspot.com/pdf/gms1786v_kant-scholar.pdf

Наталія МОРСЬКА

*Кандидат філософських наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
morska_nataliia@tntu.edu.ua*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

24 лютого 2022 року російські війська здійснили повномасштабне вторгнення і розпочався новий виток російсько-української війни, яка тягнеться ще з 2014 року і до цього мала локальний характер. Президент України Володимир Зеленський на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до статті 106, пункту 20 Конституції України [1], у зв'язку з агресією Російської Федерації проти України, видав Указ «Про введення воєнного стану в Україні» із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб [2], який згодом був неодноразово продовжений аж до цього часу. В Україні відбулась